

LOLA BADIA

LA LEGITIMACIÓ DEL DISCURS LITERARI EN VULGAR SEGONS FERRAN VALENTÍ*

a Josep Maria Morató

1. GLOSSA SOBRE EL PRÒLEG

El pròleg de Ferran Valentí a la seva versió de les *Paradoxa* de Ciceró (des d'ara *Pròleg*), conservat en un manuscrit únic, el 1029 de la Biblioteca de Catalunya, és la dilatació d'un exordi (veg. el del mateix Ciceró a Morató, 1959: 44-46), on el traductor es justifica d'acord amb la convenció retòrica (Lausberg, 1966: I, 254: els *adiuncta* de persona i circumstància per tal de *iudicem benevolum parare*).¹ Heus ací un repàs dels catorze paràgrafs en què he seccionat aquest *Pròleg* (a contrapèl de la prosa continuada en què és escrit) per a facilitar-ne l'anàlisi; el text és el de l'edició de Morató.

* La primera versió del present treball va ser exposada a les Jornades d'Estudi Catalanes del Departament de Lletres Hispàniques de la Universitat de Manchester, celebrades els dies 10-11 de febrer de 1993, que tenien com a tema «La traducció i la literatura catalana des de 1400 fins al present».

1. La tasca del traductor es justifica per la «pública utilitat»: la divulgació del saber és un deure de qui en posseeix. Veg. Lausberg, 1966: I, 251; Curtius, 1948: 133-35, recull la cristianització del motiu que remet a *Ecli*, 20: 32: «Sapientia absconsa et thesaurus invisus, quae utilitas in utrisque»? o a la *lucerna* de *Mt*, 5: 14-15, que no cal amagar a sota del *modio*, o a la paràbola del talent que no cal soterrar, de *Mt*, 25: 18. Per a la presència del topos a les lletres catalanes, remeto als proemis del *Crestià* (veg. l'entorn de la n. 36) i al de Ramon Mun-taner: «e encara que no la deja tenir cel-lada [la Gràcia de què va ser objecte], ans ho deu manifestar per ço que cascun ne prenga bon eximpli e s'esforç de bé a fer e a dir» (Casacuberta, 1927-52: I, 13).

[1]

PRÒLECH ORDENAT PER MICER FERRANDO VALENTÍ, DOCTOR EGREGI DE LA CIUTAT DE MALLORQUES, EN LES PARODOXES DE TUL·LI QUE TORNÀ DE LATÍ EN ROMANS.

Mols són estats dels passats doctíssims e sapientíssims, los quals veent alcunes doctrines estar amagades e secretes per ignorància de la lengua o idioma en lo qual éran stades posades per lo inventor o componedor de aquellas, la manifestació de les quals, si en lengua o parlar intel·ligible fossen tornades, fóra cosa molt aprofitable a molts; e per açò moguts, volgueren pendre tant treball en si e càrrech no poch en transferir aquelles en idioma o parlar entès e conegut a aquells per los quals tal traslació feta era. Aquesta mateixa cosa han seguida los moderns e moderníssims, posant e transferint molts llibres e obres de una lengua en altra, que per raó poguessen a molts valer e aprofitar.

Ferran Valentí està documentat com a jurista i agent de la política reial a Mallorca a Morató, 1959. Hillgarth (1991: I, 117-55; II, 525-30 i 647-53) aporta noves dades sobre els seus llibres i els del seu hereu. Professionalment Valentí no va ser un escriptor (com Bernat Metge o Francesc Eiximenis), tot i que han sobreviscut algunes mostres d'exercicis literaris seus en llatí; a banda de la versió de les *Paradoxa* i del *Pròleg*, en vulgar només coneixem el *Parlament al Gran e General Consell* de Mallorca, datat el 1467, que pretén d'activar un finançament sol·licitat pel rei Joan II.² La data de 1450 per al nostre *Pròleg* és una conjectura raonable. L'inventari dels béns de Valentí, del 26 de juny de 1476, publicat per Hillgarth, ofereix una llista de 118 volums que acrediten el nostre doctor en lleis com un intel·lectual ben documentat, de gustos classicitzants. A la llista dels seus llibres hi figuren, en efecte, entre d'altres, Aristòtil, Boccaccio, Bruní, Ciceró, Horaci, Josefus, Juvenal, Livi, Marcia Capella, Ovidi, Petrarca, Sèneca i Virgili, en combinació amb Codis, Decretals, Cànon, comentaris jurídics, la *Bíblia*, sant Tomàs d'Aquino, Innocenci III i Ramon Llull. Constato que Valentí posseïa els textos de la majoria d'autors que cita al *Pròleg*.

El *De recta interpretatione* de Leonardo Bruní defineix la traducció en aquests termes:

Dico igitur omnem interpretationis vim in eo consistere, ut, quod in altera lingua scriptum sit, id in alteram recte traducatur (Baron, 1928: 83).

Si aquest text emfatitza l'adverbi *recte* (veg. Garin, 1990, per a les implicacions contextuais i culturals d'aquest mot), el de Valentí, en canvi, traspuja una alta valoració del vessant «profitós» de l'operació. Encara que no

2. He llegit el text llatí del *Testament*, editat per Morató, 1959: 141-52, i els fragments del ms. 12-II-15 de la Real Academia de la Historia que va publicar Amador de los Ríos (1865: 384-05); són textos que mostren l'afecció del nostre autor pel classicisme; els sis fills de Valentí es deien Teseu, Hipòlita, Fedra, Adriana, Policena, Lucrècia.

s'hi faci cap referència, Ciceró, l'*auctoritas* divulgada, també es va esmerçar a traslladar doctrina d'una llengua a una altra amb voluntat moralitzant; per al paper de la traducció a la cultura catalana de baixa Edat Mitjana remeto a Badia, 1991.³

[2]

Si volem atendre als nostres majors e dels quals havem haguda doctrina e tenim gran fundament e quasi total de nostra fe e religió, conixerem aquestes coses ésser estades fetes. Veges lo que ha fet aquell lum e claredat de sciència e spill de la lengua latina, grega e hebrayca, Jhierònim, en manifestar aquelles ambigüitats e obscurats de les scriptures e llibres de la antiga sinagoga, figura de nostra ecclèsia cathòlica universal e militant, la qual cosa, aprés de aquell, molts han seguida, no solament per voler aquelles coses transferides demostrar, mes encara per saber respondre a aquells qui tals coses volrien o volguessen esforçar contra sciència e raó, la qual cosa, per ventura, fer no pogueren si tal cosa ignorassen.

Tot i que Francesc Alegre, traductor i intèrpret de les *Metamorfosis*, argumenta a favor de les *segones* traduccions, els seus punts de referència coincideixen amb els de Valentí (veg. [3] i [6]):⁴

Però ha seguit [el traductor] lo eximpli del gloriós Jherònim, del gran còmic Tarensi y de aquell digne canceller de Florença, Leonart Aretí, gran lum de nostra edat, que tots se són honrats de haver tralladat coses ya trelladades (incunable de 1494, f. E6).

Valentí subratlla la importància de l'*interpres* en la tradició religiosa d'Occident; en una simplificació simbòlica, sant Jeroni, que dominava el llatí, el grec i l'hebreu, és presentat com l'únic traductor i «manifestador» de l'*Escriptura*, de qui depenen tots els qui vénen després, tant si l'expliquen, com si hi especulen equivocadament («esforçar contra sciència e raó»). Noteu el terme exegètic «figura», que aquí defineix la relació analògica entre la «lleï vella» de la sinagoga i la «lleï nova» de l'Església (Auerbach, 1966); Valentí concep alguns paral·lelismes culturals (Bruní-Llull a [8]; Eneas-Crist

3. Ciceró va adoptar algunes fórmules morals estoiques al *De finibus bonorum et malorum*, a les *Paradoxa stoicorum*, i al *De officiis*, que posseïen virtuts públiques (*publica virtus*) i privades (*doloris medicina*). El que Ciceró pren de les fonts estoiques: a) ho tradueix al llatí. L'operació és la d'*interpretare*, que dona ciutadania romana a la filosofia i potencia el llatí com a llengua d'alta cultura; b) ho combina amb la seva pròpia opinió, és a dir el seu *iudicium*; c) ho presenta amb una organització pròpia, el que al *De finibus bonorum et malorum*, I, 6 és dit *scribendis ordo*. Veg. Ronnick, 1991: 1-17, i Copeland, 1991: 9-36.

4. Pel que fa a Francesc Alegre, veg., en aquest mateix volum, l'article de Jaume Turró, a qui agraeixo diversos materials de treball; veg. també Badia, 1993a: 39-71.

i Sibil·la de Cumas-Mare de Déu a [9]), que es poden interpretar a través de l'esquema lògic d'aquesta noció.

[3]

Mira la lengua latina com era freturant de les arts e de filosofia, axí moral, natural, com de metafísica, si no fossen stats transferits los libres e doctrines dels grechs, los quals éran a tal lengua no intel·ligibles, de la qual cosa fonch auctor aquell docte e prudent Boeci; jatssia en filosofia moral sia stat altre, lo qual no paria assats copiós en tal lengua, e per ço ha aportat a nosaltres gran escabrositat de sentència, e per consegüent tedi, en voler aquelles coses o legir o ensenyar.

En lloc de Terenci, veg. [2], Valentí escull com a savi llatí simbòlic el més divulgat Boeci (Riera, 1984; veg. el ms. BC 1763, que conté una *Consolatio* i unes *Paradoxa stoicorum*); la tria li permet de mantenir el discurs al nivell de les versions llatines de la *Biblia* i del llegat filosòfic grec. No s'especifica quines obres d'Aristòtil va traduir Boeci (Gibson, 1981: 73-202; veg. n. 5), però se subratlla que la filosofia moral no formava part del seu repertori: això explica la intervenció d'un altre traductor maldestre. El fet que Bruni aparegui a [4] com a «corrector» providencial d'aquest anònim indica que cal identificar-lo amb el traductor de l'*Ètica a Nicòmac* que va fornir la versió d'ús dels escolàstics, la que va ser substituïda per la nova traducció directa del grec que l'Aretí va enllestir entre 1416-19. Vegem què en pensava Bruni:

Aristotelis *Ethicorum* libros facere nuper institui, non quia prius traducti non essent, sed quia sic traducti erant, ut barbari magis quam Latini effecti viderentur. Constat enim illius translationis auctorem (quicumque tandem is fuerit, quem tamen ordinis praedicatorum fuisse manifestum est) neque Graecas neque Latinas litteras scivisse (Baron, 1928: 76).⁵

El fet que Valentí parli des d'aquest mateix punt de vista el situa al marge de la polèmica entre Alonso de Cartagena, bisbe de Burgos, i Bruni a propòsit del lèxic aristotèlic d'àmbit ètic, consagrat per la tradició escolàstica, que el darrer havia bescanviat per nous equivalents llatins més idiomàtics; el debat gira entorn de termes tècnics com *bonum*, *honestum*, *summum bonum*, *delectatio*, *voluptas*. Des dels temps de Birkenmayer, 1917-20, al treball de Vasoli, 1991, aquesta polèmica ha estat interpretada com un xoc frontal entre el teologisme escolàstic i el filologisme humanístic. El *Prò-*

5. La nota de Baron remet a Guillem de Moerbeke o, més aviat, a Robert Grosseteste. A Kretzmann, 1982: 77, s'assenyala que hi ha 246 mss. de la revisió que un anònim, potser Moerbeke, va fer entre 1250 i 1260 de la versió de Grosseteste (enllestida potser entre 1246 i 1247), de la qual només n'han quedat 33 còpies. També s'hi indica quines són les obres d'Aristòtil que va traduir Boeci.

leg no deixa veure cap dicotomia entre teologia i cultura clàssica com a programes culturals excloents: remeto a [9]. Veg. també a Lawrance, 1991, com l'oposició entre humanistes i escolàstics a la Castella coetània de Valentí s'explica per raons sociològiques relacionades amb les èlites dominants a la Universitat de Salamanca.

[4]

Però no ha defalgut en nostre segle e edat corrector e esmenador a tal manament e defecte, ans hi és stat per aquella sobirana causa universal e principi de totes les altres causes ja en la sua pensa divina e inmensa e statuït e ordenat ans de alcun temps futur esdevenidor —en temps a molts, per consegüent, aprofitable, en aquella edat constituïts, e esdevenidors en altra tempestat succeïdora— ornament e claredat de la lengua latina e grega, nat en Toscana, en la ciutat de Areço, e nodrit, criat e educat en aquella magnífica e splandidíssima ciutat de Florença, en la qual jatssia inquilí e no originari, per les seues grans virtuts aconseguí gran loch, nom e fama immortal, lo qual transferí de grech en latí les *Ètiques* de Aristòtil, *Polítiques* e *Yconòmiques* e més un libell lo qual és intitulat o scrit *Plato In Phedone*, e moltes altres obres de les quals la narració seria molt proluxa e tediosa. E més avant alunes coses posades per lurs inventors en vulgar ha volgudes en lengua latina transportar, no per voler aquelles amagar als ignorants tal art, més per major auctoritat donar a tal invenció e història; lo nom del qual, per què no'l ignores tu, legidor de açò, ans aquell hages en tal opinió e reputació com és degut e yo he, lo qual aquell he vist e de ell són stat adoctrinat e ensenyat, e plaqués a Déu fos ara ab nós vivent.

La presentació de Bruni va acompanyada d'un esclat retòric, en el curs del qual es qualifica la seva tasca intel·lectual de providencial.⁶ L'Aretí era força conegut a Catalunya (Romano, 1982); a través de Baron, 1928, i Vasoli, 1972, es pot comprovar l'exactitud del que li atribueix Valentí: a més de traduir del grec al llatí l'*Ètica a Nicòmac* (1416-1419), els *Libri oeconomici* (1420-1421), el *Fedó* de Plató (1404-1405) i la *Política* d'Aristòtil (1435-1438), va voler dignificar creacions literàries del vulgar passant-les en llatí; veg. [6]. La relació real entre Valentí i Bruni s'hauria pogut produir entre 1430 i 1440.⁷ Bruni era al punt àlgid de la seva carrera de capdavanter

6. Així l'incís teològic que comença «per aquella sobirana causa [...]», amb el complement agent d'una frase passiva, separa els dos auxiliars, «és stat», dels participis anafòrics que completen la forma verbal «e statuït e ordenat». L'«ans» adversatiu d'«ans hi és stat» constitueix un equivoc amb l'homòfon temporal d'«ans de alcun temps»; aquest darrer introdueix un complement de temps que arrossega un segon incís a propòsit de la utilitat de traduir. Veg. n. 30.

7. No conec altra documentació fora del *Pròleg*. La data de la mort de Bruni és el 9 de març de 1444 (Vasoli, 1972: 630). Tenint en compte que Valentí es va casar el 1440, segons Morató (1959: 10) podríem endarrerir quatre anys el terme *ante quem* de 1444 per a situar l'encontre de Valentí amb Bruni, com a estudiant i mestre. Per al terme *post quem*, es podria pensar en el 1430; no sabem la data de naixement de Valentí, però a partir de la de la mort

dels *studia humanitatis* i de canceller de la república florentina. Les biografies de Dante i de Petrarca que va redactar el 1436 mostren el seu entusiasme per la figura del primer: un laic compromès en política i poeta en toscà. La defensa de Bruní de l'ús literari del vulgar es manifesta simbòlicament en la noció que Dante i Petrarca rescaten les muses per a la literatura italiana i que Boccaccio en recull l'herència (Baron, 1928: 67-69). Garin, 1990, recupera aquest vessant cultural de l'*umanesimo civile* de Hans Baron, tot atribuint a Bruní un paper fonamental com a divulgador de l'humanisme i «educador d'Europa».

[5]

—Mes ¿què he dit? Creuria éi és vivent e nós som morts, e morts vivim e habitam en aquest món sensible, plens de iniquitat e de cupiditats, frauds, voluptats, engans, ires e altres satèl·lites e companyones de aquestes coses (de les quals totes aquell fretura com sia pervengut en loch no capace ne receptible de tals medis), ensutzats e envolupats ab altres vestidures e portaments que per aquella sobirana causa ja demunt dita fossen stats creats; aquella és vida e la nostra és mort, e aquell ha viscut e ara viu, usant de aquell fruyt e beatitut en tanta obscuritat e fragilitat entesa e coneguda.

Bruní és col·locat *post mortem* al mateix indret ideal on Ciceró situava, amb inspiració estoico-platònica, els pares de la pàtria romana (veg. la paradoxa I, Morató, 1959: 49-51, i al *Somnium Scipionis*, obra que figura a la biblioteca de Valentí). En efecte, el paràgraf [5] és un incís que insinua la imitació de models antics: concretament d'aquesta variant curta de la diatriba, que és la paradoxa, a mig camí entre la retòrica i la filosofia (Ronnick, 1991: 18-71). Els grans homes traspasats viuen, els mediocres del nostre món són morts (Ronnick, 1991: 26-37: la «immortalitat» estoica s'identifica amb el record dels grans fets). La formulació de Valentí, «aquella [la vida *post mortem* dels grans homes] és vida e la nostra és mort», recorda jocs antitètics molt arrelats en la literatura cristiana de *contemptu mundi*; per exemple, sant Agustí, *Confessiones*, I, 7: «in istam dico vitam mortalem an mortem vitalem»?

[6]

Però yo'm sent en quant varat o allenegat de aquell terme en lo qual era mon propòsit en lo principi anar e pervenir, e per ço la entench retornar e

(1476) i de la del casament, es pot conjecturar que va ser entre el 1415 i 1420. Entre els llibres de Valentí (Hillgarth, 1991: II, 525-30) hi ha bibliografia bruniana (o presumiblement bruniana) suficient per a documentar el *Pròleg*: dues *Ètiques* d'Aristòtil (43, 91), un *Fedó* (61), unes *Polítiques* d'Aristòtil (68), la *Guerra gòtica* de Bruní (74), dos volums de Ciceró glossats (70, 81), unes *Econòmiques* d'Aristòtil (98) i una *Suma magistrí Bruní* (109).

dich lo nom de aquell pare e preceptor meu, ço és Leonardo de Areço, home insigne, glòria e honor de la lengua toscana; e per tant que tu no ignores lo que damunt és stat dit de transferir de lengua vulgar e materna en lengua latina, sàpies que aquesta obra és aquella, si vista la hauràs o legida, la qual se scriu e's conte *Història de Giscart e de Gismunda*, los quals, ab quants dup-tosos passos foren deduïts e portats a tal mort cruel e piadosa.

Apareix, en connexió amb [4], el nom del «corrector» Bruní, que Valentí anomena «pare» i «preceptor». Un enunciat retòricament despulat crida l'atenció sobre la faceta de promotor de la llengua toscana del mestre aretí. Els lectors de Valentí han de poder reconèixer ara un punt de referència («si vista la hauràs o legida»): és la novel·la IV, 1 del *Decameron* de Boccaccio, en la qual Bruní va treballar el 1438.⁸ El caràcter de drama sentimental de la *Història de Guiscardo e Ghismunda*, amb uns amants morts a causa de la passió, és un indicatiu dels gustos d'aquests lectors. Els «dup-tosos passos» que duen a una mort «cruel e piadosa» recorden el «doloroso passo» d'*Inferno* V, 114 i els «dubbiosi desiri» d'*ibid.*, 120; som a l'episodi de Paolo e Francesca, que commou profundament Dante, viatger infernal. La preocupació de Bruní per la legitimació simbòlica de la literatura creada des del vulgar és en la línia del Petrarca que tradueix a les *Seniles* la famosa *Griselidis*, *Decameron* X, 10, que arribà a mans de Metge (Riquer, 1959: *45-*48; Tavani, 1979).

[7]

Veges més avant, pus del nostre preceptor havem parlat, lo que ha fet aquella gran trompa de vulgar poesia, Dant Aldagier, per ensenyar e erudir lo vulgo e popular, lo qual comunament és ignorant de lengua erudita e latina. Mira, après de aquell, lo gran poeta laureat com ha volgut moralitzar en la vila de Arca, no pas en lengua latina, mes materna e vulgar; e si més avant pensaràs, veuràs lo seu dexeble en qual idioma haurà posada la *Fiametta* e *Corvatxi*. ¿Què diré de aquell Ceco d'Ascoli, agre e dur repreenedor de vicis, lo qual en vulgar ha parlat, interposant grans sentències plenas de gravitat e moralitat? E perquè no oblit los de nostra nació catalana, guarda Arnau Daniel, quant és estat subtil e ple de sentència en son rim e prosa vulgar.

La defensa bruniana del vulgar es resol en el cànon de les «tres corones» del Trecento (Santini, 1912). De Dante se'n remarca la vocació didàctica adreçada als qui no saben llatí; seria el Dante del *Convivio*. Valentí,

8. Veg. Branca, 1990: es tracta d'un text d'origen folklòric, que, en mans dels humanistes, esdevé un al·legat a favor del matrimoni; a més de la de Bruní, hi ha la versió llatina de Filippo Beroaldo. El *Curial* (Aramon, 1930-33: II, 200-05) esmenta *Decameron* IV, 1 a l'interior d'un discurs sobre la legitimitat de triar marit en contra de les convencions socials. Veg. Morató, 1959: 84.

tanmateix, valora la grandesa de la seva «vulgar poesia»: un gènere que comporta l'ús de «poètiques ficcions» (veg. n. 37). Francesco Petrarca i Giovanni Boccaccio apareixen esmentats com el «poeta laureat» i el «seu dexeble»: la importància moral de l'obra italiana del primer enllaça amb la del segon.⁹ L'esment d'Arquà ens situa entre 1370 i 1374; són els darrers anys de l'escriptor, que edita les *Seniles*, entre altres obres llatines, que acaba els *Trionfi* i els *Rerum vulgarium fragmenta* i que manté contactes amb Boccaccio; el 1373 va traduir la *Griselidis*, *Decameron* X, 10 (Wilkins, 1970: 288-322, esp. 305-09). La tria de la *Fiammetta* i del *Corbaccio* es relaciona amb les corresponents traduccions al català dels segles XIV i XV (Badia, 1991: 35).

La inclusió de Francesco Stabili (Cecco d'Ascoli) al costat de les «tres corones» resulta aberrant des de la tradició italiana, però un observador hispànic del XV podia veure-ho diversament.¹⁰ Sembla que Stabili, en efecte, malgrat el seu procés per heretge i la seva mort a la foguera de Florència el 1327, gaudia del mateix prestigi que els tres autors canònics.¹¹ L'*Acerba*, l'única obra de Stabili que li reclama un lloc al *Pròleg*, és una enciclopèdia versificada a la manera del *Breviari d'amor*; al llibre II incorpora un tractat de vicis i virtuts (vv. 15131-903; Crespi, 1927: 219-43), de gran acoloriment literari, que justifica que se l'anomeni «agre e dur repreenedor de vicis». El caràcter didàctic del poema de Stabili es pot posar en relació amb l'obra enciclopèdica de Llull, esmentada tot seguit. La vocació moralitzant de Cecco d'Ascoli l'acosta a l'ètica de la divulgació que defensa Valentí.¹²

Dante esmenta Arnaut Daniel al *De vulgari eloquentia* II, 2, 9 i al *Pur-*

9. La «laurea» de Petrarca esdevé lloc comú general: Metge a Riquer, 1959: 118; Gómez, 1990: 56. La relació històrica entre els dos també és prou coneguda; veg. més avall.

10. Cecco d'Ascoli i Arnaut Daniel (veg. més avall) apareixen al *Prohemio e carta* (Gómez, 1990: 56-57) a la nòmina dels grans poetes: el primer acompanyant Dante i Boccaccio. Com ja assenyala Morató, Santillana tenia un ms. de l'*Acerba* a la seva biblioteca (Schiff, 1905: 355); Valentí hauria pogut sintonitzar la mateixa ona informativa que Santillana.

11. Més enllà de Tartaro, 1971: 72-84, 122, i de l'edició de Crespi (1927), no retrobo a Brioschi, 1993: 486-88, cap indicació crítica innovadora sobre Stabili.

12. Valentí passa per alt el que la bibliografia italiana moderna subratlla amb més èmfasi: la posició «antipoètica» de Stabili, que el va fer polemitzar violentament amb Dante perquè inventava faules i al·legories; ell, en canvi, deia les coses pel seu nom:

[...]
 Qui non si canta al modo delle rane,
 qui non si canta al modo del poeta
 che finge imaginando cose vane;
 ma qui risplende e luce ogni natura
 che a chi entende fa la mente lieta.
 Qui non si gira per la selva oscura.

[...]
 Lascio le ciance e torno sul vero.
 Le favole mi fur sempre nemiche.

[...]
 (vv. 4669-4674, 4685-4686; Crespi, 1927: 398-99).

gatorio XXVI, 117; Petrarca al *Trionfo d'amore*, IV, 41-43, on es parla del «suo dir strano e bello». L'al·lusió a un Arnaut Daniel «català», en el bloc dels italians que legitimen el vulgar, és un recurs dialèctic per a establir un pont entre Itàlia i Catalunya a través de la matriu occitana comuna i de l'habitual confusió entre català i occità en el terreny de la lírica.¹³ Sembla que la responsabilitat de la «prosa vulgar» escrita per Arnaut Daniel cal atribuir-la a una mala lectura de Dante, *Purgatorio* XXVI, 118-19: «Versi d'amore e prose di romanzi, / soverchió tutti». Segons Viscardi (*Enciclopedia dantesca*, I, 384), aquests versos s'han d'interpretar llegint *versi* i *prose* com una aposició avantposada del complement directe *tutti*; Dante atribuïa a Arnaut la condició de millor escriptor vulgar, per damunt de la distinció entre vers i prosa.

[8]

No fonch, certes, de menor stima, ans pus altes e subtils coses ha tractades, investigades e aconseguides ab aquella sua nova e inaudita art, cercant tots los cels e còrsors en aquells errants e fixos, tractant e menejant aquelles intel·ligències en grau e orde diferents, les quals nosaltres àngels appel·lam; e més és entrat en aquell gran e profundíssim, inmens e sobreeterne secret inefable de la Santíssima Trinitat e Humanitat, tan quant se és puscut ne per esdevenidor se porà per intel·ligència humana; e més en terra devallat, peragant aquesta nostra màxina mundial, entès e conegut, ensenyant la composició d'aquells quatre còrsors elementals axí entremesclats e intergectes entre si com entre los indivíduus e particulars de aquells composts, e més la resolució de aquells en lo grau y le matèria de totes aquestes coses sens alcuna forma. E més ha nosaltres adocetrinats, mostrand la corrupció atènyer aquestes formes nostres visibles e accidentals, e no pas la matèria.

Aquest paràgraf i els tres següents estableixen una sèrie analògica (figural?) amb els quatre anteriors, que projecta en l'àmbit català: a) la providencialitat d'un mestre ([8] = [4]); b) la seves relacions «poètiques» amb el més enllà ([5] = [9]); c) la menció del seu nom i condició ([6] = [10]) i d) la fixació d'un petit cànon d'escriptors vulgars que li fan de marc ([7]/[11]). Valentí mostra un coneixement força precís de la natura i funció de l'Art lul·liana; comprovo que al número 112 del seu inventari de llibres (Hillgarth, 1991: II, 530) hi ha un volum lul·lià. Llull, per la seva banda, és capaç d'escriure frases com aquestes:

13. Per a la pàtria d'Arnaut, Riquer, 1975: II, 605-46. Morató (1959: 85) recorda que Felip de Malla (Olivar, 1991: 32) ressenya entre els escriptors vulgars famosos Jean de Meun, Arnaut Daniel i Dante; March també parla de Daniel (al poema XLIX, 26, que comença amb les rimes «estrany/estranya»). És molt sabut que Andreu Febrer i Jordi de Sant Jordi utilitzen recursos de la sextina d'Arnaut.

La entenció per que nos esta amancia [és a dir l'Art *amativa*] posam en vulgar, es per ço que los homens qui no saben latí pusquen aver art e doctrina com sapien ligar lur volentat a amar ab bona amor [...] e encara, per ço la posam en vulgar, que'ls homens qui saben latí ajen doctrina e manera com de les paraules latines sapien devallar a parlar bellament en vulgar, usant de vocables d'esta Art, car molts homens son qui de la sciencia en latí no saben transportar en vulgar per defalliment de vocables, los quals per esta art haver poran. (Galmés, 1933: 7)

I encara afegeix que prepararà, amb finalitat divulgativa, una versió llatina i una d'àrab de l'Art *amativa*; el seu zel per la «pública utilitat» l'acosta al seu conterrani Valentí, defensor del vessant moral de la «translació»; remeto a Bonner-Badia, 1988, per a més precisions sobre la passió lul·liana per la divulgació del seu missatge. D'acord amb l'analogia de paràgrafs descrita, el nom de Llull no és citat fins al tercer de la sèrie, el [10]; Valentí, tanmateix, esmenta l'Art i la descriu en la seva faceta enciclopèdica (veg. al *Fèlix* o l'*Arbre de ciència*). L'Art és qualificada justament de «nova e inaudita»; també és correcte que el seu desplegament comenci amb el tractament dels cels, dels àngels i de Déu (Trinitat, Encarnació).¹⁴ Per a la centralitat de la teoria dels elements en el pensament lul·lià, veg. Pring-Mill, 1991; Valentí indica que Llull descriu el món físic immediat a l'home, «aquesta nostra màxina mundial», recurrent a la mescla de foc, aire, aigua i terra de tots els cossos individuals, dits elementats; la doctrina de la composició va lligada amb la de la generació i corrupció i amb la de la matèria i la forma. Com és ben sabut, es tracta de llocs comuns de la cosmologia i de la metafísica gregues, que l'Art lul·liana adopta; la «resolució» dels elements «sens alguna forma» que els impliqui en un individu concret, fa referència a la noció de caos, estadi conceptual dels elements sense mesclar. Els principis de la generació i de la corrupció són vistos com una successió de formes que s'engendren les unes de les altres sobre una matèria permanent. En la mesura en què l'Art de Ramon (com l'escolàstica en general) hereta i divulga els principis bàsics de la filosofia natural grega, Llull és, per als usuaris de la cultura catalana, un divulgador de saber; d'aquí l'analogia amb el filòleg humanista Leonardo Bruni, renovador dels mètodes de traducció del grec al llatí, a primera vista gairebé paradoxal.

[9]

E més avant baxat, ha cercades aquelles grans profunditats invies e obs-

14. Que Llull hagi entrat en el secret de la Trinitat i de l'Encarnació («Humanitat») s'explica perfectament per les «raons necessàries» de l'Art, capaces de «mostrar» la coherència racional d'aquests misteris; veg. l'exposició sobre la Trinitat del savi cristià al *Llibre del gentil* (Bonner, 1993: 90-115).

cures, cavernuoses e abruptes, més intricades sens comparació que aquella gran fàbrica del Liberinto, ço és del regne Stigiós, senyorejat per Plutó, príncep del tenebrós imperi, navegant per aquella gran vastitat procel·losa de Acheront, flum infernal, ab aquella petita barqueta, ab la qual en temps passat féu navegar la gran Sibila lo pare e principi seminador de la casa Júlia e Imperi romà. No enperò anava vel·lat segons aquell, ne de armes cubert, ne hagué mester adocrinament de aquella Sibila, com per aquell no fóra pervengut, segons ella no pervench —ne per consegüent lo qui per aquella ensenyat és stat— en aquell alegre port de perpètua felicitat, jocunditat e suavitat; mes fonch adocrinat per aquella claríssima e santíssima sibila, mare de Aquell qui nuu e de cinch colps nafra, no pas armat segons Eneas, per si propi devallà e rompé les ferreas portes de la ciutat obscura, e trach ab si de presó e ligams aquells los quals lo gran e antich drach havia per sa gran força presos e cabtivats, com morts no fossen en tal batalla; e açò, per tant com en lo entrament de aquella esperaren en un gran capità esdevenidor deliurament de ells e altres, se acurtaren los vestiments per no ésser travats e pogueren per ço lliberament exercitar e laugera, dels quals no fonch Eneas ni Priam ne lo gran Hèctor, Paris ne Menalau, ne lo fort Achil·les, Hèrcules ne Geson, mas fonch lo vell canut e ab molts fills, seguint aquella la qual fonch causa e principi de tal longa presó; venia après Abram, Jacob, Samsó e Salamó, primer lo pare e infinits après. Lo pus detrà havia nom Trajà, lo qual fonch mort e tornà viu gitant-lo en un flum; après fonch pres e tret de tal carçre e presó. Més avant ha nosaltres demostrat e manifestat lo dit gran drach haver temptat de apersonar aquella santíssima sibila damunt dita, segons dels altres faia, però fonch frustat e escarnit, segons aquell qui los raigs del sol vol abraçar e estrényer o la subtil e inpalpable aura tenir e menejar, e comprèn si matex no trobant altra cosa. Axí fonch de la fera antiga, car no trobant aquella, ne podent retenir ne tocar, si matexa comprenia e, axí frustada, meravellant stava.

El desplegament de l'Art és descrit al paràgraf [8] com una davallada simbòlica (veg. el *Liber de ascensu et descensu intellectus*): «en terra devallat», etc. La davallada-viatge adquireix ara les dimensions d'una «poètica ficció» teològica.¹⁵ La insinuació d'una catàbasi de Ramon («E més avant baxat») pot al·ludir a la formulació artística de la Redempció (ço és, el rescat de la humanitat dels regnes inferiors), un dels tres punts del dogma cristià que Llull revesteix de «raons necessàries» i que no ha estat esmentat al paràgraf [8]. La davallada als inferns és un tema familiar per a les lletres catalanes del segle XIV i XV, començant per *Lo somni* de Bernat Metge. En la «ficció» de Valentí es juga amb una lectura tropològica del llibre VI de l'*Eneida* i amb la baixada de Crist a l'infern present al Credo cristià;¹⁶ no manca un vague halo dantesc.

15. A la biblioteca de Ferran Valentí hi havia l'*Anticlaudianus* d'Alà de Lille (Hillgarth, 1991: II, 529, n. 24); per a la seva recepció a les lletres catalanes Badia, 1993a: 96-108.

16. Veg. el treball de Josep Izquierdo en aquest volum pel que fa a la rendibilitat literària

L'associació del laberint de Minos al més enllà subterrani és present a les fonts clàssiques i a Dante; les mencions del tenebrós aiguamoll de l'Estix, de Plutó, de l'Aqueront i de la barqueta de Caront no tenen res de sorprenent per als lectors d'Ovidi, de Virgili, de Sèneca i de Metge.¹⁷ La comparació insinuada en negatiu entre Eneas i Llull revela que Valentí, lluny de fabular la catàbasi del segon, evoca Eneas com una mena d'«antifigura» de l'única catàbasi autèntica, la de Crist, que fa possible la de Ramon. Se'ns diu, en efecte, que Eneas, guiat per la Sibila de Cumas, no va trobar al regne inferior la vera felicitat: si no l'havia trobada la seva guia, tampoc no ho podia fer ell.¹⁸ Ara, la Sibila de Cumas s'associa per antitesi a l'única dona que pot esdevenir guia de la humanitat, la Mare de Déu («claríssima e santíssima sibil·la»), a qui es va encomanar Llull per guanyar amb èxit «l'alegre port de perpètua felicitat», on cap gentil no havia d'arribar.¹⁹ La falca mariana, brevíssima, introdueix una extensa aposició evocadora de la baixada del Crist al món inferior, a partir de «mare de Aquell qui» fins a «carçre e presó».

El rescat dels justos de la «sinagoga», present a la tradició cristiana (al pseudo-*Evangelí de Nicodem*, a l'*Inferno* dantesco), significa la Redempció en una fórmula que permet de mantenir l'«antifigura» de la catàbasi virgiliana; d'aquesta manera la sèrie dels herois clàssics que no són redimits (Eneas, Priam, Hèctor, Paris, Menelau, Aquil·les, Hèrcules, Jasó) es contraposa a la dels patriarques que retroben el seu Déu (Adam, que va errar per culpa d'Eva, Abraham, Jacob, Samsó i Salomó).²⁰ Es tracta d'un motiu de *contemptu mundi*, que apareix formulat en els termes de l'*ubi sunt* a la *Doctrina pueril* (Schib, 1972: 112).²¹ Podria obeir a un suggeriment dan-

de les versions populars del pseudo-*Evangelí de Nicodem*, la segona part del qual precisament amplifica aquest punt del Credo.

17. El viatge d'Orfeu a l'infern descrit a *Lo somni* de Metge (obra esmentada a [11]), actualitza la noció del món inferior greco-romà: és comparable al laberint, perquè ningú no en surt i Minos és un dels jutges infernals, el «regne Stigiós» és l'aiguamoll d'Estix, pel qual juraven el déus, etc. Veg. les notes de Riquer, 1959: 258-76, i Badia, 1991-92.

18. Eneas baixa «vel·lat» i «de armes cubert». La menció de les armes remet a *Eneida*, VI, 260, i correspon per antitesi a la condició de la davallada de Crist, «nuu e cinch colps nafrat, no pas armat segons Eneas»: significa el misteri redemptor de la caritat, estrany a la cultura romana. Interpreto «vel·lat» com una al·lusió a la lectura tropològica del cant VI de l'*Eneida*: «fingimiento de cosas útiles, cubiertas o veladas con muy hermosa cobertura» (Gómez, 1990: 52; veg. més avall).

19. Som lluny, crec, de la tradició paralitúrgica que atribuïa a algunes sibil·les clàssiques poders profètics cristianitzables, com succeeix al *Cant de la sibil·la*, que s'interpreta encara a Mallorca la nit del 24 de desembre. Més aviat, entre Maria i la Sibila de Cumas virgiliana hi ha una relació d'«antifigura», com entre Eneas i Crist. Alegre situa Maria a la presidència d'una colla de savis que li han d'ensenyar a llegir Ovidi a la seva ficció prologal a les al·legories de les seves *Transformacions* (incunable de 1494, f. s1).

20. La sèrie clàssica presenta noms vinculats, com el d'Eneas, al cicle troià; Hèrcules i Jasó surten a les *Històries troianes*, de què es parla a [11], prou conegudes dels lectors del *Curial e Güelfa* i de les proses mitològiques de Joan Roís de Corella.

21. Veg. Badia, 1988: 164, on es retroba el tema a *Lo jui de Paris* de Corella. Com Morató, tampoc no sé explicar el detall dels patriarques que, en el moment de l'alliberament, «se

tesc la compensació per la perdició eterna de tants pagans il·lustres i admirables amb la llegenda medieval de la resurrecció i redempció de l'emperador Trajà per obra de sant Gregori Magne.²²

La darrera frase descriu la derrota de la «fera antiga», a qui la virtut de la Mare de Déu agafa per sorpresa.²³ El conjunt de la «poètica ficció» que comença amb l'*Eneida* i acaba amb la submissió del diable a Maria ensenya que la capacitat de Llull per trobar la vera felicitat deriva de la seva condició de cristià.

[10]

Aquest lo qual totes aquestes coses ha fetes e acabades, és stat lum, glòria e honor de la grant illa bal·lear, doctor e mestre sobre tots los altres —lur pau demanant e benvolença, com açò no diga per alcuna infàmia de aquells sinó amb tota amor, fraternitat e caritat—, mestre Remon Lull, nat per claríssims parents e per virtuts fet noble, les quals són vertader e indubitat mijà de nobilitat havedora e conseqüidora. Aquest ha volgut tantes e tals coses en lengua vulgar e materna tractar e deduir, jatsia per donar a molts a entendre e a aquells ensenyar, haja en altres lengües tal doctrina escrita e posada.

La revelació del nom del Bruni de la llengua vulgar de Valentí, Ramon Llull, permet d'exaltar la pàtria balear. Ramon és vist: a) com a «doctor e mestre»; b) com a fill d'una família de la primera aristocràcia local («nat per claríssims parents») i c) com a home de vida exemplar. Pel que fa al punt c), basta remetre als textos autobiogràfics lul·lians (*Cant de Ramon*, *Desconhort*, pròleg del *Phantasticus*, etc.). L'incís que acompanya el punt a), en el qual Valentí assegura que actua a fi de bé, evoca possibles suspicàcies en contra del beat, que potser cal posar en relació amb el fet que a la primera meitat del xv el lul·lisme mallorquí va ser feble i dispers (Hill-

acurtaren les vestiments per no ésser travats», tot i haver consultat algunes versions del pseudo-*Evangelí de Nicodem* (Santos, 1985: 442-71) i la *Vita Christi* d'Isabel de Villena (Miquel, 1916a: III, 5-182).

22. Morató, 1959: 86. A *Purgatorio* X, 73-75, i *Paradiso* XX, 106-117, els detalls de la llegenda de Trajà i Gregori no coincideixen exactament amb el nostre text. Per a Valentí Trajà és el darrer («lo pus detràs») dels justos no cristians que se salva; no s'esmenta, però, la intervenció de sant Gregori i s'al·ludeix al fet que la resurrecció es duu a terme «gitant-lo en un flum», que no trobo documentada. Que la llegenda de Trajà implicava un greu problema teològic ho mostra el fet que sant Tomàs la discuteix a la *Summa theologiae* III, Suppl. 71, 5; veg. l'*Enciclopedia dantesca*, V, 685-86.

23. La invulnerabilitat davant del pecat de Maria es podria llegir en clau immaculista (Morató, 1959: 86). S'aplica a la decepció del diable un topos bímembre: el del desengany de qui pretén copsar amb el sentit del tacte o bé la llum o o bé l'aire. Si la «inpalpable aura», que hom pretén de «tenir o manejar» fa pensar en una coneguda tornada d'Arnaut Daniel («Ieu sui Arnautz qu'amas l'aura», Riquer, 1975: II, 631), l'intent frustrat d'abraçar un fantasma més aviat evoca Virgili (*Eneida*, VI, 701-02); noteu la teologització de recursos profans i el sincretisme clàssico-romànic dels referents literaris.

garth, 1991: I, 206-10). Per al punt b), veg. les consideracions sociològiques i ideològiques d'aquest mateix estudiós, (*ibid.*, 217-19) a propòsit de la militància lul·lista de l'aristocràcia mallorquina.

[11]

E per què veges los propínquies a nostra edat, pensa lo que ha fet En Bernat Metge, gran cortesà e familiar real, en la gran *Visió e Sompni* per ell compost, part del qual veure pots en la primera *Qüestió Tosculana*, e part per lo Bocatci recitat e narrat. Mira com fonch transferit lo *Troyà*, e *Valeri*, e *Boeci*, e *Sèneca moral*, *Yosopfo*, *Lívio*, e los *Grans fets hebreus*; e a la fi aquells *Officis* de Ciceró romà per aquell religiós e prudent hom en la ciutat de Barchelona, frare de la orde de menors, mestre Nicolau Quiris.

Els autors esmentats en aquest paràgraf ocupen el lloc de les «tres corones» del vulgar català. El fet que encapçali la nòmina el barceloní Bernat Metge, no únicament ens parla de la unitat de l'idioma pel damunt del patriotisme mallorquí detectat al paràgraf [10] (i més avall al [13]), sinó que ens informa tant de la difusió i de la valoració de lo *Lo somni* com de la indistinció entre literatura i traducció. La simpatia de Valentí per Metge, d'altra banda, també té una nota monàrquica: veg. la ponderació de les seves qualitats de «cortesà» i «familiar real». Als ulls de Valentí, el que per a nosaltres només són les fonts de *Lo somni*, Ciceró i Boccaccio, esdevenen les claus a través de les quals Metge situa les lletres catalanes a l'alçada de les dues grans línies de la cultura occidental profana, la llatina i la toscana recentment legitimada.²⁴

Malgrat que Valentí pretengui de passar-ho per alt gràcies a la utilitat ètica compartida, hi ha un abisme de qualitat entre les adaptacions creatives del Metge de *Lo somni* (Badia, 1991-92; veg. l'aportació de Cabré a aquest volum) i les traduccions purament funcionals, i de vegades fins i tot inhàbils (veg. Wittlin, 1973-74), que s'esmenten a continuació. No s'ha d'inferir que Valentí no tenia cap altre valor literari a l'abast en l'àmbit català de l'alçada de Metge, perquè l'esment d'Arnaut Daniel a [7] mostra que li era present la tradició lírica. Citar Conesa, Canals, Sapllana, Ginebreda i Quilis, vol dir posar en primer pla uns traductors en sentit estricte, l'activitat dels quals entroncava directament amb la seva.

Les *Històries troianes* de Guido delle Colonne, traduïdes per Jaume Conesa, i els *Dits i fets memorables* de Valeri Màxim, traduïts per Antoni Canals, els llegim a les mateixes edicions de Ramon Miquel i Planas que esmenta Morató, 1959: 86-87. Pel que fa a la *Consolació* de Boeci, traduïda

24. Aquesta concepció pròpia d'una ment del segle XV resulta força operativa per a donar raó dels constants fenòmens d'intertextualitat de la literatura catalana coetània; ja ho vaig apuntar a propòsit de Martorell a Badia, 1993b: 79-80.

per Sapllana i Ginebreda, remeto a Riera, 1984; per les *Epístoles a Lucili* de Sèneca, a Martínez, 1986; per les *Antiguitats judaïques* i *La guerra dels jueus* de Flavi Josefus, a Riera, 1987; per les *Històries romanes* de Titus Livi, a Wittlin, 1963-68; pels *Officis* de Ciceró, traduïts per Nicolau de Quilis, a Wittlin, 1973-74.

[12]

Los quals *Officis*, segons foren liurats per lo componedor de aquells, Tul·li, yo a vosaltres de mon poder he declarats, e perquè éreu ignorants de lengua latina, e yo no molt doctinat en aquella, no he pogut les subtilitats alí tocases ensenyar o declarar, segons fóra dèbita cosa e pertanyent, per la qual cosa vosaltres, de mi oïdors, sou romasos ab gran set e aviditat de aconseguir la veritat de molts passos los quals sots dupte romasos éran; e açò majorment has tu, Remon Gual, oïdor meu, a memòria reservat. E perquè ha aparegut a tu alcunes de aquelles ambigüitats ésser tractades en aquel petit libre per Tul·li ordenat e compost, lo qual se intitola *Paradoxe*, has a mi no solament pregat, mes tormentat e forçat, volgués per causa tua e erudició aquelles dites *Paradoxes* de latí en vulgar transferir, creent tu yo ésser en tals coses suficient e abte, la qual cosa és molt luny de la veritat. Emperò per aquella amicitia e voluntat la qual yo, a tu, majorment en tals actes, port, vull aquells teus prechs hagen en mi força de imperi, jatsesia aquesta cosa no sia poca, ans per ventura serà reputada presumpció e folia de haver yo tal càrrech pres, si donchs no'm scusa la gran amor la qual he en les tues coses e desigs majorment virtuoses acabar e conplir.

Com entre els paràgrafs [7] i [8], l'esment d'un personatge, en aquest cas el traductor dels *Officis* al català, serveix per canviar de tema.²⁵ La transició aporta la dada que Valentí també havia explicat aquesta obra de Ciceró. L'emergència de la primera persona a [12], [13] i [14] respon, com he dit, a les convencions de l'exordi. La versió del *topos* de la humilitat de [12], del tipus *mea parvitas, mediocritas mea* (Curtius, 1948: 130), tan freqüent als pròlegs de traduccions prehumanístiques al vulgar en particular (Russell, 1985; Wittlin, 1991), admet, però, una lectura literal, la del tracte real entre Valentí i Gual, el seu destinatari-deixeble. Traduir les *Paradoxa* és la paga d'un agosarat deute d'amistat: Ramon Gual (Morató, 1959: 87), que no sap llatí i té interès pels continguts estoics de les dues obres de Ciceró que s'esmenten, força Valentí, que no se sent prou preparat tècnicament, a fer d'*interpretes*. Per a l'associació entre els *Officis* i les *Paradoxa*, que van viatjar junts en alguna branca de la transmissió a la baixa Edat Mitjana, vegeu Ronnick, 1991: 55-63.

25. He optat per marcar aquesta transició amb un punt i a part, on faig començar el paràgraf [12], tot modificant, amb un propòsit de caire didàctic, la puntuació de Morató, més fidel a la retòrica de Valentí.

El centre d'interès que uneix Valentí i Gual, com a representant d'un «vosaltres», és l'estoïcisme; la filosofia moral els porta a la gramàtica i a l'hermenèutica. Aquest nucli lletraferit mallorquí se'ns revela menys literari que no pas el que es reunia a València, tot just passat el tombant de segle, a casa de Berenguer Mercader: al voltant d'un teòleg, Joan Roís de Corella, hom hi reflexionava sobre les «poètiques ficcions» ovidianes (Riquer, 1964: III, 313-15). Tant l'un com l'altre, però, ens mostren que som en l'àmbit d'un diletantisme privat distingit.

[13]

E per tant, segons mon arbitre e poca intel·ligència mia, seguint aquells majors damunt recitats e infinits altres, los quals a present nomenar seria pus laboriós que subtil, confiant de aquella summa sapiència divina, la qual no ha defalgut socórrer a aquells los quals en ella són esperants e confiants e a les voltes precórrer yo Ferrando Valentí, inerudit e dexeble dels dexebles, he posada e transferida aquesta petita obreta de Tulli, gran en sentència, de latí en vulgar materno e malorquí, segons la ciutat de on só nat e criat e nodrit, algunes paraules e a les voltes tolent de la textura literal de aquella, no però tocant en sentència alcuna, ans per retre aquella clara e perceptible, e alcuna volta transferint de mot per no mudar sentència en aquella.

Els *topoi* d'humilitat de [13] i [14] recauen en la pura convencionalitat.²⁶ L'existència d'una valuosa tradició de traductors indueix Valentí a confiar en l'ajuda superior que es concedeix als qui s'esmercen en una tasca tan moralment productiva. El nom del traductor, envoltat de fórmules d'humilitat, comporta la menció del seu vulgar: el mallorquí de la ciutat natal. Aquest idioma és el que Llull va dignificar, però també és el dels escriptors esmentats al paràgraf [11], nascuts fora de Mallorca.

Pel que fa als mètodes de traducció, Valentí ha volgut ser literal; el respecte per la «sentència» de l'original es combina amb la voluntat de fer que la significació sigui «clara e perceptible»; no s'exclou el recurs esporàdic a la versió mot a mot. Aquestes indicacions es mouen en l'àmbit dels llocs comuns més difosos i defugen tot plantejament teòric que tingui res a veure amb Bruni.²⁷

26. Veg. a Hauf, 1983: 36, l'autopresentació «realista» de l'autor del *Crestia* (els seus lligams amb la casa reial i els ciutadans honrats) i, en canvi, a la pàg. 39, el «notable» sisè del punt quart, que tracta de la humilitat del compilador davant dels seus possibles errors causats «per ma gran ignorància, o per astúcia del demoni, o per qualque altra reprehensible via». Vegeu els *topoi* de l'altre traductor de les *Paradoxa* al català a l'apartat 2, més avall.

27. Pel que fa a la qualitat de la traducció, remeto a Morató, 1959; a la pàg. 90 analitza la traducció interpretativa del terme *paradoxa* de Valentí, «ço és glòries admirables o qüestions de coses glòries» (*ibid.*, 45); la versió catalana anònima de les *Paradoxa* (BC, ms. 296, f. 139v) dóna una solució «més moderna» que la de Valentí: «document o novitat meravellosa, trobada contra openió de tot lo vulgar e poble». Veg. també la constatació, a la pàg. 91, que

[14]

E per ço tu, legidor, si per ventura veuràs e conexeràs les dites coses, prenho per aquesta intenció; yo a present te dich e't manifest que totes errós, inèpcies e grosseries veuràs e legiràs en la dita obra; però no't penses sien del actor de aquella, mes digues e verdaderament cregues són de mi, indigne, ignorant e atrevit transladador. Serà, però, quantsevulla inepta, a tu, Remon, amich meu, si alquant aquella legiràs, aprofitable, e açò majorment per tu deu ésser fet e més en obra, com en ton nom e per causa tua aquella sia estada transferida e transportada en aquest parlar a tu intel·ligible e conegut.

El *topos* de la humilitat desemboca en el reconeixement preventiu dels propis errors (veg. n. 26). El terme «grosseries», aplicat a la versió de Valentí, contrasta amb la «subtileza» dels originals; apreciació tòpica de la dificultat que implica traduir, present als paràgrafs [12] i [13]. El consell moral que clou el *Pròleg* reconduïx el discurs a l'esfera privada de què he parlat al paràgraf [12]; cal que Ramon Gual tregui profit de l'ètica estoica per al seu viure concret, ja que ell és la causa (final) de la traducció.

Malgrat l'absència de tota divisió en parts, els meus 14 paràgrafs facticis mostren que el text es dilata en quatre moments temàtics harmònicament repartits. Els paràgrafs [1], [2] i [3] ofereixen *ex abrupto* una *laudatio* de la traducció i una breu història de la funció ètica d'aquesta disciplina a la cultura cristiana occidental.²⁸ Els [4], [5], [6] i [7], detecten el prototipus del traductor dels temps moderns: Leonardo Bruni, àrbitre d'una cultura que ha produït les «tres corones» de la llengua toscana. Els [8], [9], [10] i [11] presenten Ramon Llull com l'èmul simbòlic de Bruni i esmenten alguns destacats escriptors catalans recents. Els [12], [13] i [14] fan referència a les circumstàncies concretes de la versió ciceroniana de Valentí. El *Pròleg*, doncs, s'articula en dues peces: la *laudatio* de la traducció i la dedicatòria a Ramon Gual.²⁹

La tensió extrema de l'estil del *Pròleg* es manifesta tant en la complexi-

Valentí adopta glosses ja incorporades al seu original, que aporten l'esment de tres obres de Ciceró (que aquest no cita) i interpreten al·legòricament el famós *topos* final d'humilitat, ja reprès per Petrarca a les *Seniles*, quan diu que la seva obreta no és la Minerva de Fídias, però que ha estat feta al mateix taller (Ronnick, 1991: 106). En contrast amb els casos extrems de confusió entre text i comentari (les *Tragèdies* de Sèneca o la *Consolació* de Boeci), Valentí és de la banda de Francesc Alegre (veg. n. 4 i 37). Hillgarth, 1991: II, 528-29, núms. 70 i 81, assenyalen un *Tulli* «comentat» i una *Glosa sobre al Tulli, De officiis* entre els llibres de Valentí.

28. La lloança del contingut de l'obra està prevista des de l'antigor com a necessària per a l'exordi: Lausberg, 1966: 254.

29. Valentí opera sobre recursos d'exordi previstos a Lausberg, 1966: I, 240-60; i Curtius, 1948: 131-36. El fet de posar a contribució materials de tractat com a arguments de justificació acosta el text de Valentí als fragments d'Alegre citats a la n. 37, a algunes peces del gènere d'Antoni Canals (Badia, 1991) i, encara més, al *pròleg* de les altres *Paradoxa* catalanes; veg. l'apartat 2, més avall.

tat dels períodes, plens d'incisos, de postposicions de verbs i d'indicis de clàusules mètriques, com en l'ús d'un lèxic generosament llatinitzat.³⁰ Crec que aquesta tria d'estil, que ens duu a la «valenciana prosa», és un indicador de les altes pretensions intel·lectuals de Valentí, especialment visibles a l'*excursus* ficcional i teològic, que envolta Llull a [8]-[10]. Arribats en aquest punt, veg. sobretot [3], proposo de substituir la visió dualista de Valentí («Hom pot considerar Valentí com un producte de transició, potser mixtificat, de cavaller gòtic i d'home renaixentista»; Morató, 1959: 13), per una d'integradora: Valentí era un jurista lletraferit, amb unes tendències sincrètiques (entre l'escolàstica «popular» i el vessant moral i estètic del que ens arribava dels *studia humanitatis*), compartides per altres escriptors culturals del segle xv català, com Felip de Malla, Joan Roís de Corella, l'anònim del *Curial* o Francesc Alegre.

2. EL PRÒLEG A L'ALTRA VERSIÓ CATALANA MEDIEVAL DE LES *PARADOXA*

En els inventaris mallorquins del xiv i del xv Ciceró és l'autor clàssic més representat (Hillgarth, 1991: II, 134 i segs.); el seu prestigi arreu d'Europa va lligat a l'assumpció del seu estil com a estàndard de la llengua llatina. Si hem de jutjar pel paràgraf [5], tanmateix, en els seus tractes amb Ciceró, Valentí es mostra més preocupat per qüestions morals que no pas gramaticals. Les traduccions tardomedievals de les *Paradoxa* es concetren a Itàlia i a Espanya (Ronnick, 1991: 70); a través del marquès de Santillana, que va encarregar a Florència una versió toscana de les *Paradoxa* present a la seva biblioteca, es pot establir un fil conductor entre les unes i les altres (Schiff, 1905: 57-58). Les dues traduccions catalanes, la de Valentí i l'anònima del manuscrit 296 de la BC, versemblantment coetànies, precedides de sengles pròlegs amb punts de contacte temàtics, no podrien tenir un origen comú italià, potser escolar?³¹ L'únic aspecte d'aquesta hipòtesi que puc

30. El període més conflictiu és el del paràgraf [4], on s'acumulen incisos i aposicions que separen el verb, aquest cop en posició inicial, de l'oració de relatiu que conté la informació esperada a propòsit de les activitats traductores de Bruni, el nom del qual no és explicat fins al paràgraf [6]. Veg. n. 6. No és dit que els meus paràgrafs «didàctics» ni els de Morató, més «literaris», corresponguin als que Valentí hauria pogut ornamentar amb clàusules. Detecto *cur-sus planus* al final del [2], «si tal cosa ignorassen» i [9], «meravellant stava» (si pronunciem la e del grup *st* inicial) i [10], «scrita e posada» (si fem sinalefa amb la conjunció) i un decasil·lab al final del [4], «plagués a Déu fos ara ab nós vivent». La presència d'altres seqüències rítmiques a l'interior dels paràgrafs («prolixa e tediosa», al [4], per exemple), no em permet de fer més especulacions atesa la manca de punts de referència segurs. A Badia, 1993a: 74-75, trobo la mateixa mena de pistes a la prosa corelliana.

31. Agraïxo a Lluís Cabré diversos materials de treball relacionats amb les versions castellanes de les *Étiques* d'Aristòtil i de les *Paradoxa*, especialment la transcripció del pròleg a aquesta obra de Ciceró, present al ms. Egerton 1868 de la BL, des d'ara testimoni A. La mateixa traducció de les *Paradoxa* de Ciceró en versió castellana es troba al ms. 1121 de la BN de Madrid; és el testimoni B, parcialment transcrit per Menéndez Pelayo, 1950-53: II, 326-29. El ms. 296

argumentar són les connexions entre el nostre *Pròleg* i el de la versió anònima; heus ací, doncs, un extracte del text dels folis 137r-140 del manuscrit 296 de la BC que, com és sabut, conté la versió catalana de l'*Ètica a Nicòmac* i les *Paradoxa stoicorum* de Ciceró:³²

El traductor anònim comença justificant el valor moral del tractat que ofereix al lector i tot seguit desenrotlla un *accessus* quadripartit, que situa les *Paradoxa* en el terreny de la política. Les parts del llibre són set (i no sis) perquè el pròleg de Ciceró a Brutus, «tirannisant tota la cosa pública de Roma», és comptat com una «paradoxa» més. La «matèria» del llibre és «reprehensió de vicis» i la «forma» o «fi», «documents directius, instruents e ensenyants virtuts morals, reprovants e reprentents tots vicis stranyes de la governació de la cosa pública». La part de la filosofia a la qual pertany és la política, encara que l'ètica i la retòrica també podrien reclamar-lo com a seu. El pròleg de l'anònim acaba amb la constatació que el llenguatge tècnic de Ciceró requeriria la inclusió d'un vocabulariet de termes vulgars, però només glossa el mot «paradoxa» (veg. n. 27).

El pla teòric de la justificació ignora l'operació intel·lectual de la traducció i centra el discurs directament en l'accés al saber de qui és «deficient en lo parlar de lati». Això comporta una tripartició del saber: «los linatges dels fills de sapiència, comprensiva tota via e carrera de parlar per sciència, doctrina e auctoritat» són teologia, filosofia natural i filosofia moral. A la teologia s'hi accedeix per «divinal inspiració»; a la filosofia natural, que estudia el macrocosmos i el microcosmos, «quant les humanes ànimes per parlació o so de veu, per oració o scriptura de les lletres ab la fèrula dels scients mestres són ensenyats a que vinguen en conexença de què nunka saberen, oyren ni veren». Pel que fa a la filosofia moral, els homes adults hi arriben gràcies a la «discreció» i la «prudència», un cop superada «la foscara e cega senda de la ignorància, rigorosament argüint e repremint son tapament e ociositat del pereós e perdut temps». El traductor, «no volent excluir ni traure-us del tot del primer linatge» (ço és, la teologia), després de comprovar que el destinatari no sap prou llatí per a abordar el segon, decideix de situar-se en el tercer llinatge, el de la filosofia moral, ja que el destinatari en qüestió és tant discret i prudent, que sembla talment que, com el traductor mateix, hagi estat nodrit des de petit per Clio i hagi obtingut «l'ambigua corona de aquella donzella que veu Boeci, de la qual és testimoni en lo seu primer *De consolació*».³³

de la BC, C, conté la mateixa traducció de les *Paradoxa*, amb el mateix pròleg, però en català.

32. La versió castellana dels mss. A i B és feta sobre el text català d'un antígraf de C. El ms. A, que presenta millors lectures que els altres dos (els quals a estones no s'entenen), probablement depèn d'una còpia de l'arquetip català diferent de la que ha donat lloc a C i al seu derivat B (veg. a la n. 33 l'error *Cliomi-Cioni*). Que el castellà tradueix del català i no viceversa sembla palès; heus ací algunes possibles proves: A i B porten *treble* per «triple» a partir del català *treble*; A, parlant de l'enteniment, diu *tabla rassa açepillada*, quan en català el segon adjectiu manca, perquè *rasa* ha estat entès com a mot vulgar; *el cruor*, que vol dir «la crueltat», procedent de la *cruor* catalana; *ánimas*, corresponent al català *eni/gmes*. Altres exemples més discutibles: *ante que*, procedent d'*ans que*; *han de menester*, procedent d'*han a mes-ter*.

33. Ja he recordat que al ms. 1763 de la BC les *Paradoxa* van relligades amb una *Consolació*. El text català de C és molt dolent i no l'he entès fins que no he llegit la transcripció de

Traduir és usar, «com a violent e forçat», «un nou linatge de parlar»; l'operació és vista com una davallada de nivell, que es justifica a través dels escrits que sant Jeroni dedicà a les seves amigues Paula i Eustochio i del segon dels set savis, segons el qual «lo vulgar és envers de llatí». ³⁴ Així, el fet d'usar la llengua vulgar comporta la necessitat d'invocar les muses. A més de Clio, caldrien Melpòmene i Cal·líope. Però el problema és que no hi ha tradició de muses ajudant escriptors en vulgar llevat de Dante i Petrarca, per això el lector haurà de disculpar les imperfeccions de la retòrica de la versió, «car la lengua no ho sofrir». Tanmateix, com que el que compta és «produhir fruyts e flors d'onestat», no cal deplorar que «lo dictat e ordinació de la oració o paraula [...] no molt les orelles mulserà o afalaguarà».

Al f. 153r encara hi ha un epíleg del traductor, on, després de notar que Ciceró no dividia el text en parts a la manera escolàstica, demana excusa pels possibles errors i aclareix que tot el mèrit d'incitació a la virtut dels «documents» del text traduït cal atribuir-lo a Ciceró.

El fet que l'anònim es consideri nodrit per Clio des de petit el presenta com un lector (escriptor?) d'història llatina: troba desacostumat l'ús del vulgar quan es posa a traduir, com si l'idioma matern no tingués cap tradició. ³⁵ Contràriament al que suggereix Valentí, no gosa creure que les muses, que van inspirar Virgili a l'antigor, i Dante i Petrarca als temps moderns, puguin donar un cop de mà als catalans: a d'altres, com el desconegut autor del *Curial e Güelfa* (Aramon, 1930-33: III, 79), bé els esqueia d'imaginar Cal·líope assistint el seu protagonista.

Un segon punt de desacord entre Valentí i l'anònim és el de la intencionalitat política de les *Paradoxa*: el *Pròleg* relaciona l'opuscle de Ciceró amb la moral privada, veg. [14]. Remarcar que Ciceró dirigeix el seu llibre a Brutus, quan aquest controlava Roma després de la mort de Cèsar (Ronnick, 1991: 1-17), mostra una sensibilitat per la història de la república romana pròpia d'un amic de Clio; l'anònim també hauria pogut estar informat de les simpaties que alguns humanistes italians, com el mateix Bruni, mostraven per la Roma pre-imperial. L'absència de qualsevol dada d'aquesta mena en Valentí cal relacionar-la amb les seves fidelitats monàrquiques

Lluís Cabré del testimoni A. Veg. el f. 2v: «pues que veo vuestro deseo acompañado de prudencia e discreción non ser menos por respecto de la sapiencia que sy fuese un entendimiento que des de la cuna primera [3r] oviesse seydo inbuto e ensennado de Clío, mi primera maestra, e dende oviesse alcançado la anbigua corona de aquella donzella [...]» El testimoni B anomena *Clioni*, (C *Clioni*), la musa que nodrí el traductor des de petit.

34. No ho documento; en l'enumeració convencional el segon savi és Pítac de Metilene; el tercer és Bias de Priene, esmentat a la paradoxa 1 de Ciceró (Morató, 1959: 92; se li atribueix la sentència *omnia mea mecum porto*). Sant Jeroni va sentir la necessitat de justificar-se per haver dedicat treballs bíblics a aquestes dues dones al pròleg als seus *Commentariorum in Sophoniam Prophetam* (Kelly, 1975: 392).

35. Com a dada complementària cal afegir que la còpia del testimoni C presenta algun tret valencià: *traure*, *aplegar* (en el sentit d'arribar), *partix-se* (present d'indicatiu). Per contra el text no dona cap clarificació regional a propòsit de l'idioma vulgar i matern que no permet grans floritures.

tradicionals, ben paleses al text del seu *Parlament al Gran e General Consell* (veg. què diu de Metge a [11]); d'altra banda, el destinatari del traductor anònim hauria pogut ser un home amb interessos polítics.

El darrer punt de desacord entre Valentí i l'anònim és en el recurs del segon a l'esquema aristotèlic de l'*accessus* (autor, matèria, forma, part de la filosofia; Weiss, 1990: 109 i segs.), que cal relacionar amb la necessitat de dividir el llibre de Ciceró precisament en set parts. Són tics escolàstics que fan més sentit quan a l'epíleg l'anònim demana als lectors que no se sorprenguin del fet que Ciceró no fragmenta els capítols en paràgrafs. La prosa continuada de Valentí es revela ara com la voluntat d'adequar-se a un model de discurs ciceronià.

Valentí i l'anònim, en canvi, concorden en el *topos* de la finalitat ètica de tota operació de divulgació. La tripartició del saber de l'anònim (una altra divisió de gust escolàstic) la retrobem, *mutatis mutandis*, als paràgrafs [8] i [9] de Valentí quan repassa els continguts de l'Art de Ramon (s'hi parla de teologia i filosofia natural o teoria dels elements) i al [14] quan recomana a Gual que segueixi el comportament estoic. Valentí, gràcies al fet que Llull havia escrit enciclopèdies en català, no necessita reduir, com l'anònim, l'àrea d'aplicació del vulgar al nivell més baix del saber, que és la filosofia moral. En tots dos textos és present la jerarquia de coneixements; l'anònim, però, raona en termes propers als de Joan Roís de Corella, quan diu que escrivint en romanç baixa tres graons, de la teologia a la poesia llatina i d'aquesta a la vulgar poesia (Badia, 1988: 153 i segs.).

Malgrat les diferències d'actitud, Valentí i l'anònim treballen a partir d'uns mateixos materials: no solament perquè arromancen la mateixa obra de Ciceró, sinó perquè produeixen dos pròlegs teòrics, que es poden llegir com dos exercicis de retòrica paral·lels. Així els autors canònics són Jeroni i Boeci entre els traductors; entre els escriptors clàssics, Virgili, per damunt de tots, (Valentí l'esmenta a través de la catàbasi d'Eneas), Aristòtil, Ciceró, Homer (Valentí retreu herois troians, veg. n. 20). L'anònim esmenta, a més, Quintil·lià i Horaci (el segon era a la biblioteca de Valentí). Entre els italians legitimats per l'assistència de les muses, Dante i Petrarca. Pel damunt del *topos* de la humilitat, tots dos veuen l'operació de traduir com una empresa dolorosa i imposada. L'anònim se sent «violent e forçat», Valentí considera que Gual l'ha «pregat, [...] turmentat e forçat».

L'anònim del manuscrit 296 de la BC està compromès amb la funció ètica de la divulgació i seriosament preocupat per les dificultats que comporta traduir; els seus plantejaments, tanmateix, traeixen un cert recel davant de la vulgarització del saber: l'arromançament es limita a la filosofia moral i encara en una llengua «que no ho suporta». Això ajuda a percebre la importància de l'assumpció per part de Valentí de la tradició literària d'un idioma mallorquí, utilitzat per Llull, Metge i Canals.

Aquest punt dels plantejaments de Valentí desborda els esquemes de la bibliografia convencional sobre el pròleg tardomedieval i renaixentista esgrimida per Àngel Gómez Moreno (1990) i que m'abstinc de referenciar. La rica informació de Weiss, 1990, un volum consagrat a dilucidar els contorns de la teoria literària del segle XV castellà, està al servei, com la de l'editor de Santillana, de «The Poet's Art»; a les lletres catalanes coetànies, al marge dels textos estudiats per Pujol en aquest volum, Ferran Valentí, Francesc Alegre, Joan Roís de Corella (i fins Martorell i l'anònim del *Curial e Güelfa*) semblen més proclius a meditar sobre l'«art del traductor», sense que això desterri, naturalment, les «poètiques ficcions»; si calgués buscar un paral·lel castellà, caldria recórrer a Enric de Villena (Badia, 1988: 159).

3. LA LEGITIMACIÓ DEL DISCURS LITERARI EN VULGAR SEGONS FERRAN VALENTÍ

Convé saber si Valentí arriba a definir què entén per traducció. Una ullada al lèxic tècnic mostra que els verbs «posar», «tornar» «transferir», «translatar», «transportar» i «transpostar» són usats indistintament per indicar el traspàs de continguts del grec i de l'hebreu al llatí, del llatí al vulgar i del vulgar al llatí; de vegades són usats en forma de binomi, com a l'inventari de Wittlin, 1991. «Translació» és l'efecte de l'acció dels verbs esmentats; «translatador», l'agent. Heus ací alguns altres termes semànticament propers. «Actor»: Ciceró és autor de les *Paradoxa*, a diferència de Valentí que és el «translatador». «Auctoritat»: és la qualitat que adquireix una «invenció e història» quan es trasllada del vulgar al llatí. «Compondre» i «componedor»: Metge va compondre *Lo somni* i Ciceró els *Oficis*. «Declarar»: operació que va fer Valentí amb el text llatí dels *Oficis*. «Demostrar»: operació que fan alguns a partir de la versió bíblica de sant Jeroni. «Invenció e història»: aplicat a la novel·la IV, 1 del *Decameron*. «Inventor»: qui produeix un text *ex novo*. «Investigar»: és el que fa Ramon Llull que ha «coses [...] tractades, investigades e aconseguïdes» amb la seva Art. «Manifestar»: és el que fa sant Jeroni amb les obscuritats de l'*Escriptura* antiga. «Ordenar e compondre»: és el que fa Ciceró amb les *Paradoxa*. «Tractar e deduir»: és el que fa Llull amb la seva Art.

Les sèries sinonímiques enterboleixen la precisió semàntica però permeten copsar alguns indicis, com per exemple que la condició d'«autor» de Ciceró equival a les activitats d'«ordenar e compondre», la qual pot ser aplicada també a Metge: remeto al treball de Lluís Cabré en aquest mateix volum. El terme «invenció» està reservat a la creació literària en vulgar, de bracet amb «història» i, en canvi, la feina de Llull, malgrat l'*Ars inventiva veritatis*, és designada amb quatre altres verbs: «tractar», «investigar», «aconseguir» i «deduir». Crida l'atenció l'absència de terminologia escolàs-

tica de l'estil «exposició» i «expondre» per a designar la interpretació, que Valentí anomena, sense distingir entre la literal i les altres, «declarar», «demostrar» i «manifestar» (veg. també el «vel·lat» de la n. 18). Noteu que l'anònim del manuscrit 296 diu «documents» dels punts doctrinals de Ciceró (el terme és en Eiximenis i en Corella), i organitza el discurs a través de la terminologia de l'*accessus auctorum*.

La subordinació del lèxic del *Pròleg* a l'acumulació de sinònims i a la *variatio* retòrica, m'autoritzen a establir pel meu compte una tipologia de la noció de traducció que hi és present: a) sant Jeroni, Boeci i Bruní, esmentats als paràgrafs [2], [3] i [4], són el model dels arromançadors catalans de l'[11] i duen a terme l'operació que modernament continuem anomenant traducció, ço és, passar un text donat d'un idioma a un altre; b) la consideració de Metge com a traductor, a l'apartat [11], amplia la noció de traducció en el sentit de la creació literària («ordenar e compondre» a partir de textos prèviament legitimats); c) Llull no és vist pròpiament com un traductor, però la seva simetria tàctica (figural?) amb Bruní fa que les seves activitats de «tractar e deduir», comparteixin la funció divulgativa de la traducció.

No seria exacte, doncs, afirmar que Valentí entén la traducció com un procés de creació literària (Càtedra, 1991: 68, n. 3). Es pot dir, en canvi, que Valentí legitima la creació literària gràcies a la supervaloració d'una noció de traducció semànticament molt baldera i elevada, a través de la funció ètica, a categoria essencial de la cultura d'Occident.

El fet que el *Pròleg* ignori, almenys en termes teòrics, l'univers de la poesia, que és l'entrada més habitual del literari en l'horitzó cultural del XV (Kohut, 1978), combinada amb la fervorosa defensa de l'Art de Llull, revela un predomini clar de la noció d'«útil» o «profitós» sobre la de «delectable» o «bell» en la ment de Valentí pel que fa les funcions de la producció textual en vulgar. El *Pròleg* és equidistant entre l'exordi del divulgador Eiximenis al *Crestia* (Hauf, 1983: 35-41) i la defensa i il·lustració de la poesia del marquès de Santillana a la *Prohemio e carta* (Morató, 1959: 20; Gómez, 1990).³⁶ El marquès proposa un canemàs teòric («fingimiento de cosas útiles, cubiertas o ueladas con muy fermosa cobertura, conpuestas, distinguidas e scandidas por cierto cuento, peso e medida»; Gómez, 1990: 52), de filiació boccacesca.³⁷ Valentí, per contra, s'ocupa bàsicament de la «soluta pro-

36. Morató, 1959: 90, assenyalava que Eiximenis coneix les *Paradoxa*. L'índex de noms del *Dotzè* II, però, no conté cap referència a aquesta obra de Ciceró (Wittlin, 1986-87); el capítol 204 del *Terç*, esmentat per Morató, presenta una aplicació, probablement manllevada, de la tercera paradoxa («La poca és axí com la gran culpa») a una «speculació» sobre la gravetat i malícia dels pecats, una *questio* no gens marginal, molt ben falcada en el discurs amb sentències agustinianes i de la *Metafísica* d'Aristòtil (Martí, 1929-32: II, 235-239).

37. Veg. el llibre XIV del *Genealogiae deorum*, (Ricci, 1975: 940-942): «ornare compositionem inusitato quodam verborum atque sententiarum contextu, velamento fabuloso atque de-

sa», que hauria dit Santillana, i no mostra un interès especial per la forma literària dels textos que esmenta. Tanmateix Santillana i Valentí coincideixen en el fet de justificar la pròpia tasca, de poeta l'un, de traductor, l'altre, esbossant les dues primeres històries de la literatura vulgar hispànica, com Dante, el model d'escriptor vulgar de Bruni, ho havia fet per a l'occitana i la italiana al *De vulgari eloquentia* (Mengaldo, 1979: 3-17). En definitiva, l'operació de legitimació del vulgar que proposa el *Pròleg* adquireix un sentit més ple a la llum de la tesi de Copeland segons la qual la traducció al vulgar a la baixa Edat Mitjana és el vehicle d'apropiació del discurs acadèmic o savi per part de les naixents cultures nacionals:

Translation, shaped and informed by the academic systems of rhetoric and hermeneutics, was also a primary vehicle for vernacular participation in, and ultimately appropriation of, the cultural privilege of Latin academic discourse (Copeland, 1991: 3).³⁸

Això no ha de fer oblidar, però, que la ja al·ludida tensió retòrica de l'estil de Valentí afegeix una nota estètica a aquestes consideracions ètico-culturals, la qual connecta amb la seva afinitat amb els més conspicus usuaris de la «valenciana prosa», a qui ja he fet referència al final de l'apartat 1 i del 2.³⁹

centi veritatem contegere». Per a la recepció, veg. els pròlegs i l'epíleg de Francesc Alegre, incunable de 1494, f. a2-a3, s1-s3, E5-E6; veg. n. 4 (Badia, 1988: 157).

38. «The thesis that translation is a vehicle for vernacular appropriation of academic discourse is predicated on arguments about the nature of medieval commentary itself and about the relationship of translation to the commentary tradition» (Copeland, 1991: 3). «Translation articulates the relationship between academic and vernacular cultures in the Middle Ages»; «the relationship between certain academic discourses, rhetoric and hermeneutics: these critical relations are instantiated in vernacular translations of the *auctores* (*ibid.*, 8)».

39. No sabem si Valentí hauria legitimat mai els singulars quadrisíl·labs de Jaume Roig, devoradors de la sintaxi i del lèxic (veg. el treball d'Antònia Carré en aquest mateix volum); la seva condescendència amb l'*Acerba* de Cecco d'Ascoli (veg. n. 12) podria ser un indici en sentit positiu.